

УДК 330.362

Алла Ходжасян

**ПОНЯТТЯ СТРУКТУРИ І СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

Алла Ходжасян

**ПОНЯТИЕ СТРУКТУРЫ И СТРУКТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ
В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ**

Алла Khodzhaian

**CONCEPT OF STRUCTURE AND STRUCTURAL TRANSFORMATIONS
IN THE SYSTEM OF ECONOMIC PROCESSES**

Досліджено поняття структури і визначено сутнісні характеристики понятійного апарату теорії економічної структури. З позиції системно-структурного підходу охарактеризовано принципи дослідження організації і розвитку економічної системи, серед яких принцип цілісності, системності, структурності, ієрархічності.

Запропоновано доповнити основні методологічні принципи дослідження структури економіки принципом стійкості для відображення особливостей її динаміки в умовах негативних впливів зовнішнього середовища, відповідно до якого виокремлюють стійкі та нестійкі економічні структури.

Охарактеризовано структуру економіки як складного поліструктурного утворення. Сформульовано концептуальні підходи до структуризації економіки.

Ключові слова: принципи системно-структурного підходу; галузева структура; технологічна структура; відтворювальні пропорції; структурні трансформації.

Рис.: 3. Бібл.: 24.

Исследовано понятие структуры и определены сущностные характеристики понятийного аппарата теории экономической структуры. С позиций системно-структурного подхода охарактеризованы принципы исследования организации и развития экономической системы, среди которых принцип целостности, системности, структурности, иерархичности.

Предложено дополнить основные методологические принципы исследования структуры экономики принципом устойчивости для отображения особенностей ее динамики в условиях негативных воздействий внешней среды, согласно которому выделяют устойчивые и неустойчивые экономические структуры.

Охарактеризованы структуру экономики как сложное полиструктурное образование. Сформулированы концептуальные подходы к структурированию экономики.

Ключевые слова: принципы системно-структурного подхода; отраслевая структура; технологическая структура; воспроизводственные пропорции; структурные трансформации.

Рис.: 3. Библ.: 24.

The concept of structure is investigated in the article. The essential characteristics of categories of the economic structure theory are determined. From the standpoint of systematic and structural approach the principles of research of the economic system organization and development such as integrity, systemicity, structural and hierarchy principles are characterized.

It is suggested to add the principle of stability to the main methodological principles of the study to reflect the peculiarities of economic system dynamics under negative influences of the external environment (according to which stable and unstable economic structures are distinguished).

The structure of the economy is characterized as a complex multistructural formation. Conceptual approaches to structuring the economy are characterized in the article.

Keywords: principles of systematic and structural approach; industrial structure; technological structure; reproductive proportions; structural transformations.

Fig.: 3. References: 24.

JEL Classification: E69

Постановка проблеми. Основою формування і реалізації державної стратегії економічного розвитку є ефективне використання наявного потенціалу національної економіки на внутрішньому і зовнішніх ринках. Визначальним напрямом намічених стратегічних цілей є структурна модернізація технологічної, галузевої і відтворювальної структури національної економіки на користь виробництва продукції з високим вмістом доданої вартості й технологічної переробки. Потреба ефективного використовувати обмежених людських, виробничих та фінансових ресурсів, підвищення конкурентоспроможності національної економіки вимагає прискорення процесу структурної модернізації національної економіки.

У теоретичному плані це потребує наукового обґрунтування підходів до структуризації економіки, механізмів державної структурної політики з урахуванням нині діючих й інноваційних напрямів, заходів й інструментарію державного регулювання еко-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

номічних процесів, сучасних глобалізаційних тенденцій господарювання та урахування позитивного світового досвіду структурно-галузевих трансформацій розвинутих країн.

Актуальність поставленої проблеми суттєво зростає у зв'язку із сучасними викликами Україні в умовах посилення внутрішньодепресивних тенденцій і технологічного відставання економіки України від розвинених країн світу. Ще одним викликом для України є криза світового порядку і подальше прогнозоване зростання масштабів та інтенсивності виникнення конфліктів і нових зон нестабільності. Нарощення економічного потенціалу національної економіки є запорукою національної безпеки й забезпечення економічного розвитку країни в глобальному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи методології дослідження структурних трансформацій і їхньої ролі в забезпеченні економічної динаміки закладено в працях К. Маркса (схеми відтворення), Р. Харрода й Е. Домара (теорія динамічного розвитку), Х. Ченері, А. Страут (теорія «трифазного розвитку» слаборозвиненої економіки), К. Кларка (теорія трьох секторів), Д. Форрестера, Д. Медоуза (теорія системної динаміки світового розвитку), В. Кондратьєва (науково-технічний прогрес як фактор структурних трансформацій в економіці), Й. Шумпетера (теорія структурних змін), Д. Норта (інституціональна теорія структурних трансформацій), Ф. Шарпа, Л. Шміттера, В. Стріка (теорія мультирівневого управління), В. Леонтьєва (аналіз структурних трансформацій на основі таблиці «витрати-випуск»).

Різноманітні аспекти структурних зрушень: відтворювальної структури, галузевих і регіональних трансформацій під впливом інвестиційної спрямованості, інноваційної активності, динамічно-структурних параметрів зайнятості, є об'єктом наукових розробок сучасних українських та зарубіжних учених-економістів. Серед них: К. Гатєв (коефіцієнт структурних зрушень Гатєва), Т. Голікова (структурні зміни регіональних складників національної економіки), П. Єщенко (структурні трансформації в глобально-модифікованій системі), А. Ігнатюк (аналіз економіки в розрізі галузевих ринків), А. Мазаракі, Т. Мельник (структурні переорієнтації зовнішньої торгівлі як фактор економічного зростання), Т. Приходько (взаємозв'язок структурних трансформацій економіки й економічного зростання), Е. Прушківська (теорії структурних трансформацій), А. Ревенко (структурні характеристики ринку праці), Л. Шинкарук (капіталоутворення як основа відтворювальних процесів), Б. Щукін (методичний підхід до аналізу структурних трансформацій на основі таблиці «витрати-випуск» (міжгалузевого балансу)), М. Якубовський (структурно-технологічна трансформація промисловості) та ін. [1–6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, незаповненими напрямками наукових пошуків є аналіз економіки як поліструктурного утворення й обґрунтування взаємообумовленості та синергетичного впливу на економічну динаміку галузевої, відтворювальної, регіональної, технологічної, зовнішньоекономічної структури. Потребують методологічної завершеності принципи структурування економіки на основі системно-структурного підходу.

Мета статті. Аналіз структури економіки та структурних трансформацій з позицій системно-структурного підходу та визначення сутнісних характеристик понятійного апарату теорії економічної структури.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності структурних процесів і їх впливу на економічну динаміку має ґрунтуватися на принципі системно-структурного підходу, який передбачає дослідження економіки як цілісної системи взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів єдиного цілісного утворення. Тільки розгляд економіки як упорядкованої складної системи з множинністю параметрів структурування, можна зрозуміти природу, властивості, принципи розвитку соціально-економічна система суспільства, зв'язок між структурними і динамічними процесами.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Основним методологічним принципом дослідження структурних пропорцій і їх трансформацій в економіці є системно-структурний підхід, який ґрунтується на принципах цілісності, системності, структурності, ієрархічності. Конкретизацією принципів системно-структурного підходу є загальна теорія систем, презентована її засновником Людвігом фон Берталанфі [7].

Принцип цілісності передбачає аналіз системи: по-перше, як єдине ціле; по-друге, як систему елементів, які є підсистемами нижчого рівня; по-третє, як підсистему (елемент) системи вищого рівня. Наприклад, галузь економіки являє собою сукупність підприємств, які займаються однаковим видом діяльності, тобто здійснюють процес виробництва за допомогою схожих ресурсів, створюють однаковий за цільовим призначенням товар [1]. І, водночас, галузь є елементом системи вищого рівня – єдиного загально-господарського комплексу економіки країни. Аналогічно, регіон як територіальна одиниця є складовою в межах адміністративного поділу країни і, разом з тим, є сукупністю взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів – підприємств.

Принцип ієрархічності передбачає підпорядкованість елементів системи. Так, у системі економічних відносин організаційно-економічні та техніко-економічні відносини являють собою керовану сукупність. До керівної підсистеми належать відносини власності, які є найбільш важливим елементом у сукупності економічних відносин. У свою чергу, економічні відносини є елементом більш загальної структури економічної системи, яка утворюється у процесі взаємодії продуктивних сил, економічних відносин та господарського механізму. Таким чином, ієрархічність економічної системи визначається механізмом взаємодії її елементів, який ґрунтується на принципах координації, субординації чи підпорядкованості.

Принцип системності характеризує властивість об'єкта володіти всіма ознаками системи. Причому система наділена не просто властивостями елементів, що входять до її складу. Завдяки ефекту емерджентності система набуває нових ознак залежно від структурної організації та визначених функцій елементів, які входять до її складу.

Принцип структурності передбачає аналіз елементів системи і їх взаємозв'язків у межах конкретної організаційної структури. Наприклад, структура виробництва за видами економічної діяльності складається з таких елементів – секцій: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, добувна промисловість і розроблення кар'єрів, переробна промисловість, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, будівництво, фінансова та страхова діяльність торгівля, діяльність транспорту та зв'язку, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги тощо. Усі елементи цієї системи взаємопов'язані й відповідним чином упорядковані відповідною структурною організацією. Це зумовлює їх функціонування не хаотично, а відповідно до потреб системи.

Важливим принципом системно-структурного підходу є: структуризація, що передбачає дослідження економіки як унікальної структурної організації. Усі елементи цієї системи взаємопов'язані і відповідним чином упорядковані відповідною структурною організацією: технологічною, галузевою, територіальною, відтворювальною тощо.

Усіх наявним об'єктам і системам притаманна структура (від лат. *structura* – побудова), тобто побудова і внутрішня форма їх організації, яка виступає як єдність сталих взаємозв'язків між її елементами, а також законів цих взаємозв'язків, що забезпечують цілісність, функціонування і розвиток будь-якої системи [8].

Найбільш чітко визначення структури розкрито у відомій німецькій теорії гештальтів – теорії форми, запропонованій у 1912 році Максом Вертгеймером [9]. З німецької *Gestalt* — цілісна форма чи структура. На відміну від простої комбінації елементів, структура – це єдине ціле. Вона утворена із взаємопов'язаних елементів, кожний з яких залежить від інших і може бути тим, чим він є лише стосовно самого себе й щодо інших.

З допомогою структури реалізуються властивості, щоб забезпечити бажане функціонування системи. Структура характеризує систему з погляду її:

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- конструкції;
- просторово-тимчасового розташування частин;
- кількості складових елементів;
- стійкості і характеру взаємозв'язків між елементами структурованої системи.

Економічну специфіку структури і її показників дослідив у своїй науковій праці Л. Казинець, що трактував її як склад досліджуваного цілого, вираженого у відносних величинах [10, 11]. Для характеристики структури необхідно застосовувати відносні показники, які можна розрахувати як частку (питому вагу) кожної частини в цілій сукупності. Інший учений К. Гатєв визначав структуру як внутрішню будову заданої сукупності відповідно до значення певних ознак, кількісно виражене питомою вагою частин (груп) цілого [12].

Принцип стійкості. Основні методологічні принципи дослідження структури економіки пропонується доповнити принципом стійкості, відповідно до якого виокремлюють стійкі та нестійкі економічні структури. Поняття «стійкість» щодо економічної системи застосовують для відображення особливостей її динаміки в умовах негативних впливів зовнішнього середовища. Поняття «стійкість» щодо економічної системи стали застосовувати лише наприкінці ХХ сторіччя для відображення особливостей її динаміки в умовах негативних впливів зовнішнього середовища: здатності до прогресивного розвитку, забезпечення стабільного економічного зростання, формування оптимальних макроекономічних пропорцій відтворення, економічного і раціонального використання ресурсів, відлагодженості механізмів саморегуляції й управління, а також здатності швидко усунути загрози або пристосуватися до сучасних умов.

У термінах множин і простору стійкою структурою володіє економічна система, яка в процесі своєї динаміки від початкового до заданого стану розвитку здатна забезпечити коливання множини її макроекономічних параметрів (безробіття, інфляція, темпи виробництва і т. ін.) у допустимих межах [13]. Аналіз складових цього терміна дозволяє виокремити такі характеристики стійкої економічної системи: збалансованість макроекономічних пропорцій, розширене відтворення, стабільні темпи економічного зростання, економічні й раціональні пропорції використання ресурсів, забезпечення оптимальних співвідношень у функціонуванні галузевої, технологічної, відтворювальної, соціальної, територіальної структур національної економіки, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворення, відлагодженості механізмів саморегуляції. Формування та дотримання визначених характеристик структури економічної системи, в умовах перманентності негативних чинників внутрішнього та зовнішнього походження, дозволяє забезпечувати самопідтримування економіки та економічне зростання.

Зміст поняття «стійкість економічної системи» містить у собі сукупність заходів, що забезпечують конкурентну стійкість і економічну стабільність економічної системи. Рівень стійкості для будь-яких економічних систем є наслідком впливу прогресивних і негативних структуроутворюючих внутрішніх чинників (нагромадження капіталу, наукомісткість виробничих процесів, ширина ланцюга нарощення доданої вартості: частка продукції з високим вмістом доданої вартості й технологічної переробки рівень доходів як основа структурування споживчого попиту, конкурентоспроможність економіки) та зовнішніх чинників (структура зовнішніх зв'язків, товарна й географічна структура експортно-імпортних операцій, участь суб'єктів національної економіки в глобальних ланцюгах нарощення вартості). У випадку превалювання прогресивних структурних зрушень система має тенденцію до підвищення рівня стійкості, у разі деградації структури – стійкість у системі знижується [14].

Важливим складником забезпечення стійкої економічної системи є розробка механізмів саморегуляції й управління її макроекономічної та фінансової підсистем. Макроекономічна стійкість забезпечується регулюванням стійкості в різних підсистемах економічної сфери: виробничій, інвестиційній, науково-технологічній, зовнішньоекономічній, фінансовій. Фінансова стійкість характеризується оптимальними параметра-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ми функціонування бюджетної, грошово-кредитної, валютної, боргової, банківської системи та фінансових ринків, недотримання яких знижує стійкість національної економіки до внутрішніх і зовнішніх шоків.

У процесі аналізу економічної системи оперують поняттям економічна структура, що являє собою комплекс внутрішньо необхідних і стійких зв'язків між різними структурними елементами економічної системи – підприємствами, секторами, видами економічної (у т. ч. промислової) діяльності, технологічними укладами, регіонами, мегапідсистемами світового господарства: національних економік, наднаціональних та міжнародних економічних утворень – і виражає внутрішній і сталий зв'язок між ними як складовими єдиного цілісного утворення.

Системно-структурний підхід у дослідженні економіки дозволяє отримати уявлення про її внутрішню організацію (будову), пропорції між взаємопов'язаними елементами (формами власності, галузями, інституційними секторами тощо).

Системно-структурний підхід до аналізу економічних процесів дозволяє обґрунтувати взаємозв'язок між структурними і динамічними характеристиками економіки країни. Зміна структурних елементів економіки: технологічної чи галузевої структури зумовлює відповідні зміни системи загалом і окремих її елементів, якісних і кількісних характеристик, що ідентифікується як економічний розвиток.

Економічна система є поліструктурним утворенням, тобто їй притаманні різноманітні структури, які характеризуються як сукупність комплексів внутрішніх зв'язків між основними її елементами (сферами, галузями, секторами, регіонами, формами власності тощо) і окремими структурними утвореннями всередині цих елементів, пов'язаних між собою системою суспільного поділу праці. Виокремлюють відтворювальну, техніко-економічну, технологічну, організаційно-економічну, соціально-економічну, галузеву й територіальну (регіональну) структури. Деталізацією цих видів структур є: зовнішньоекономічна, структура власності, структура зайнятості населення, матеріальних і фінансових ресурсів, структура енергозабезпечення тощо (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальні підходи до структурування економіки

Джерело: складено автором.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Важливого значення для формування всіх типів структур набуває структура суспільного виробництва як комплекс внутрішніх зв'язків і співвідношення між галузями та сферами національної економіки.

Відтворювальна структура. Першим представником цієї теорії можна назвати фізіократа Франсуа Кене, який уперше створив модель суспільного відтворення та міжгалузевого балансу у 1758 році у праці «Економічна таблиця» [15]. Відтворювальна структура характеризується співвідношенням окремих компонентів валового випуску за вартістю (фондів заміщення, споживання і нагромадження) та за матеріально-речовим складом (засобами виробництва і предметами споживання) (рис. 2). Індикаторами відтворювальної структури економіки є показники нагромадження основного капіталу; ступеня зносу основних засобів; структури капітальних вкладень.

Фонд заміщення у відтворювальній структурі включає вартість матеріальних витрат і амортизацію. Його висока частка у валовому випуску свідчить про ресурсоемність (ресурсовитратність) економіки. Але треба окремо аналізувати частку матеріальних витрат і амортизації в самому фонді заміщення. Амортизація пов'язана із заміною основних виробничих засобів, що вибувають. Її збільшення може свідчити про активне оновлення основного капіталу, що є позитивним.

Фонд споживання охоплює споживчі витрати населення та інших суб'єктів ринку.

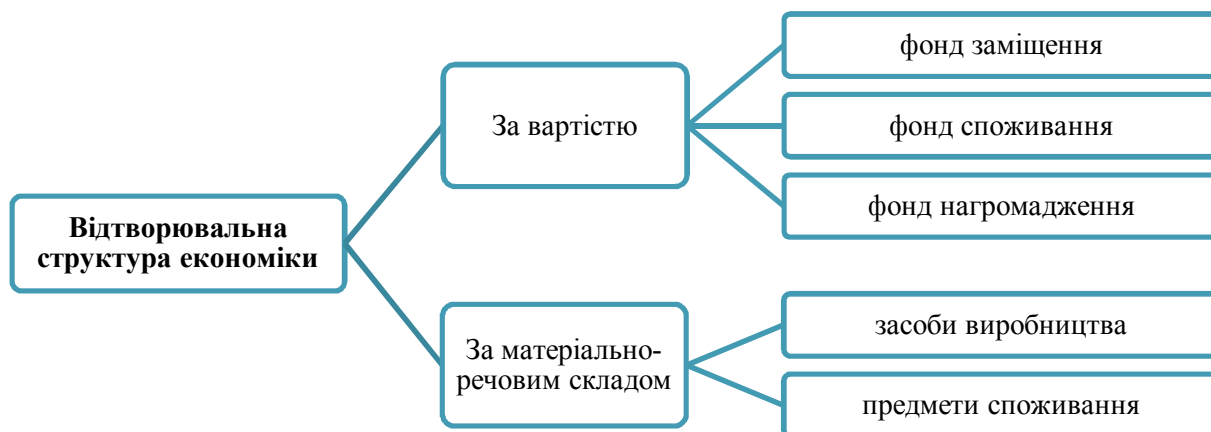

Рис. 2. Компоненти відтворювальної структури економіки

Джерело: побудовано автором.

За матеріально-речовим складом у структурі економіки вирізняють засоби виробництва та предмети споживання.

Засоби виробництва – найважливіші в структурі економіки. Аналіз ринку засобів виробництва здійснюється за показниками динаміки обсягів їхнього виробництва у вартісному та натуральному виразах.

Предмети споживання (товари для населення) аналізуються за окремими групами: продовольчі, легкої промисловості, культурно-побутового призначення, технічно складні, будівельні матеріали, автомобілі та інші транспортні засоби тощо. Такий аналіз здійснюється за кількісними та якісними характеристиками, а також за формами власності.

Оцінювання ефективності виробничих процесів здійснюється на основі аналізу структури валового випуску, зокрема, співвідношення в ньому проміжного споживання і валової доданої вартості.

Галузева структура економіки характеризує співвідношення валових випусків окремих галузей, великих народногосподарських комплексів і визначається часткою кожної галузі в загальному валовому випуску. Аналіз галузевої структури економіки дозволяє визначити переважаючий тип розвитку (промисловий, аграрно-промисловий,

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

аграрний), а також виявити основні чинники економічного зростання (екстенсивний чи інтенсивний розвиток).

Соціальний аспект структури економіки визначається через аналіз структури зайнятості, доходів населення, підготовки кадрів у галузевому та територіальному розрізі.

Виокремлюють також **виробничо-технологічну структуру економіки**, яка характеризується питомою вагою наукомістких та високотехнологічних галузей виробництва. Концепція трансформації технологічних укладів була запропонована С. Глазьєвим [16] і ґрунтується на теорії довгих хвиль М. Кондратьєва [17]. Основним елементом технологічної структури економіки є технологічний устрій (англ. techno-economic paradigm) також відомий як технологічний уклад, який являє собою сукупність пов'язаних виробництв, що мають єдиний технічний рівень і розвиваються синхронно. Кожний технологічний уклад відрізняється розвитком певної сукупності базисних наукомістких галузей і технологій. Зміна домінуючих в економіці технологічних укладів характеризує стрибки в науково-технічному прогресі. Формування ефективної структури економіки в напрямку переорієнтації на високотехнологічне виробництво є характерною рисою сучасних трансформаційних процесів у розвинених країнах.

В економічній літературі є декілька підходів щодо оцінювання секторальної структури і відповідних структурних змін у секторальному розрізі:

- структуризація відповідно до генезису економіки з виокремленням пріоритетного на цьому етапі сектору – первинний (сільське господарство), вторинний (промисловість), третинний сектор (сфера послуг);

- залежно від відносин власності, що склались у національній економіці: приватний, державний, кооперативний сектори;

- структуризація з виокремленням інституційних секторів економіки (сектор нефінансових корпорацій, сектор фінансових корпорацій, сектор загальнодержавного управління, сектор домашніх господарств, сектор некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, сектор закордон).

При розгляді **секторальної структури** економіки вихідною базою служить теорія трьох секторів, основи якої заклав Колін Кларк у книзі «Умови економічного прогресу», виданої у 1940 р. [18]. Зміни секторів у процесі розвитку економіки аналізували й теоретично обґрунтували Ж. Фурастьє і С. Кузнец [19]. Автори висунули гіпотезу, згідно з якою у ході історичного розвитку відбувається послідовний перехід від суспільства з переважанням в економіці первинного сектору, в основному сільського господарства, до індустріального (вторинний сектор) і потім до суспільства з домінуванням третинного сектору – послуг.

Довгострокова динаміка секторів національної економіки в загальному плані характеризується такими тенденціями. На початковому періоді індустріалізації країни 80 % населення зайнято в сільському господарстві, 10 % – в обробних виробничих галузях (промисловості та будівництві) і 10 % – у секторі послуг. У процесі індустріалізації зростає частка зайнятих у вторинному секторі за рахунок зменшення частки первинного доти, поки не досягне певної межі (приблизно 50 %) загальної чисельності зайнятого населення. У цей період також збільшується частка третинного сектору. На наступному етапі розвитку починає зменшуватися частка вторинного сектору і прогресує третинний сектор, у результаті чого його частка підвищується. У секторі послуг на кінцевому етапі його розвитку має бути зайнято 80 % усього економічно активного населення, у той час як на частку первинного та вторинного секторів має припадати по 10 % зайнятих.

Практика структурних трансформацій підтверджує дієвість теорії трьох секторів. Розвиток світової економіки супроводжується послідовними структурними змінами, що виражаються в збільшенні і зменшенні частки окремих секторів економіки.

Визначальним елементом системи економічних відносин є відносини власності. З погляду суб'єктної структури власність виокремлюють такі види власності: індивіду-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

альна (одноосібна, сімейна); корпоративна (акціонерна, пайова, кооперативна, громадських організацій тощо); державна (загальнодержавна, муніципальна).

Ключова роль відносин власності в організації суспільного виробництва полягає в тому, що вони визначають процеси привласнення матеріальних благ і, насамперед, засобів виробництва і, як наслідок, предметів споживання. Вагомий внесок у дослідження й визначення категорії власності було зроблено в XIX ст., К. Марксом. Саме він, спираючись на науковий доробок своїх попередників і сучасників, аргументовано доводить, що власність є центральною категорією в економічній системі суспільства [20].

Майнові права як основна компонента інституціональної структури економіки є об'єктом аналізу Р. Коуза [21]. У теорії Коуза-Стіглера розглядається проблема специфікації прав власності, їх обміну та продажу. Вихідним формулюванням теорії є рівність приватних і соціальних витрат при нульових транзакційних витратах і чіткому встановленні (специфікації) прав власності, незалежно від того, як ці права власності розподілені між економічними суб'єктами.

Іншими словами, ефективне розміщення ресурсів буде досягтися незалежно від того, яким конкретним особам належать права власності на ці ресурси (і відповідно на зовнішній ефект виробництва або споживання); досить тільки, щоб витрати на встановлення та захист прав власності, ведення переговорів і досягнення угоди щодо перерозподілу цих прав були б незначні. У результаті таких переговорів усе невраховані раніше в ринкових розрахунках ресурси отримують грошову оцінку, і їх власником стає (або залишається) той економічний суб'єкт, якому цього найбільш вигідно.

Розробка теорії транзакційних витрат вченого стала основою для висновку, що визначення майнових прав та їх розподіл між людьми на основі закону, положень контрактів та інших правил безпосередньо впливають на економічні рішення та їх результат.

Таким чином, основою ефективною структури економіки є ефективна робота ринку через точне визначення, або специфікацію, прав власності. Як вказують теоретики прав власності, специфікація підштовхує економічних агентів до прийняття найбільш ефективних рішень: чим ясніше визначені й надійніше захищені права власників, то тісніше виявляється зв'язок між робляться ними діями і їх добробутом.

Структурування економіки за інституційними секторами. Інституційні сектори економіки являють собою господарські одиниці, які знаходяться в межах економіки і володіють активами, беруть на себе зобов'язання та можуть займатися господарською діяльністю з іншими господарськими одиницями (рис. 3).

Рис. 3. Інституційні компоненти секторальної структури економіки
Джерело: складено автором за даними [22].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У національних рахунках, рекомендованих ООН у 1993, 2008 рр., виокремлюють такі сектори економіки:

– *сектор нефінансових корпорацій (НФК)*, який охоплює підприємства всіх форм власності, які займаються виробництвом товарів та нефінансових послуг і фінансують свою діяльність як за рахунок власних коштів, кредитів на фінансовому ринку, так і за кошти державного бюджету. Сектор НФК включає три групи галузей: добувну, переробну та сферу послуг;

– *сектор фінансових корпорацій (ФК)*, який охоплює організації, що займаються фінансово-посередницькою діяльністю: банки, страхові організації, довірчі товариства, недержавні пенсійні фонди тощо;

– *сектор загальнодержавного управління (ЗДУ)*, який охоплює органи державного управління місцевого, регіонального, центрального рівнів, які здійснюють законодавчу та виконавчу владу, стягують податки та фінансують державні витрати. До цього сектору також належать некомерційні бюджетні організації, які надають: а) індивідуальні безкоштовні або пільгові неринкові послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, мистецтва та культури тощо; б) колективні неринкові послуги у сфері науки, оборони, державного управління, підтримання громадського порядку тощо. До сектору ЗДУ належать державні фонди, які утворюються з обов'язкових внесків;

– *сектор загальнодержавного управління (ЗДУ)*, який охоплює органи державного управління місцевого, регіонального, центрального рівнів, які здійснюють законодавчу та виконавчу владу, стягують податки та фінансують державні витрати. До цього сектору також належать некомерційні бюджетні організації, які надають: а) індивідуальні безкоштовні або пільгові неринкові послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, мистецтва та культури тощо; б) колективні неринкові послуги у сфері науки, оборони, державного управління, підтримання громадського порядку тощо. До сектору ЗДУ належать державні фонди, які утворюються з обов'язкових внесків;

– *сектор домашніх господарств (ДГ)*, який охоплює окремих фізичних осіб, сім'ї, що є споживачами товарів і послуг;

– *сектор некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства (НКО)*, що охоплює організації, створені домашніми господарствами за рахунок власних внесків для забезпечення своїх політичних, релігійних, професійних інтересів (політичні партії, церква, професійні спілки);

– *сектор закордон*, який охоплює суб'єктів господарювання, що розташовані за кордоном, але здійснюють економічні операції з резидентами даної країни.

Відповідно до цього підходу структурування економіки передбачає: по-перше, аналіз структурних пропорцій інституційних секторів і їх взаємозв'язків як елементів інституційної організації економічної системи; по-друге, аналіз виробництва ВВП; кінцевого використання ВВП; ВВП за доходами; валового прибутку, змішаного доходу реального сектору по кожному сектору окремо.

Регіональна структура характеризує співвідношення випуску по окремих адміністративно-економічних районах. Регіональна структура економіки завжди багатогалузева. Її аналіз включає визначення виробничої спеціалізації регіону. Структурування економіки в розрізі окремих територій (регіонів) зумовлено як об'єктивними природно-кліматичними умовами: георозташуванням, різноманітністю природних, демографічних, соціальних та інших місцевих факторів, так і економічними чинниками: сформованістю економічної бази регіонів і ефективністю їхнього потенціалу розвитку використанням [23]. Таким чином, диференціація наявного потенціалу економічного розвитку і ефективності його використання продукує нерівномірність економічного розвитку регіонів країни.

Зовнішньоекономічна структура економіки відображає структуру внутрішнього і зовнішнього попиту; експортоорієнтованість та імпортозалежність вітчизняного виробництва загалом та вітчизняної промисловості чи іншого ключового сектору економіки зокрема.

Взаємозв'язок між цими структурами може посилювати чи послаблювати структурні зміни в економіці.

У сучасних економічних умовах структурним елементам економічної системи притаманні динамізм, мінливість та суперечливість розвитку. Цим визначається необхідність структурних змін економічної системи суспільства, без яких неможливий економічний розвиток.

Л. Шинкарук, аналізуючи структуру як систему пропорцій і зв'язків, притаманних економіці, вказує на їх мінливість. На певному рівні розвитку збільшення невідповідності структури тим елементам, що вже змінилися, робить її несумісною із зазначеними елементами, через що відбувається злам старої структури й утворення нової побудови, з новими функціями. Формування нової структури свідчить про перехід того чи іншого утворення у новий якісний стан, на новий рівень розвитку [6]. Таким чином, йдеться про структурні трансформації як іманентну характеристику будь-якої економічної системи, що розвивається. Залежно від функціонального значення різноманітних структурних трансформацій на прогресивний розвиток економіки виокремлюють їх модифікації: структурні зміни і структурні зрушення.

Структурні зміни розглядаються як кількісні зміни пропорцій у продуктово-галузевій, технологічній, соціальній, зовнішньоекономічній структурах економіки на всіх етапах процесу суспільного відтворення: виробництва, розподілу, обміну і споживання.

У результаті односпрямованої дії структурних змін їх вплив на економічний розвиток посилюється і, в результаті ефекти синергізму приводять до нової якості економічної системи. Наприклад, зміна у структурі інвестування на користь виробництва продукції з високим вмістом доданої вартості (фармацевтика, авіакосмічна промисловість, машинобудування тощо) має наслідком зміну галузевої структури і технологічної структури; формування сприятливих макроекономічних умов ведення бізнесу продукує зміну інституційно-секторальної архітектоніки; підвищення конкурентоспроможності національного виробництва має наслідком переформатування товарних і територіальних пропорцій зовнішньоекономічної структури.

Найбільш значущі, якісні зміни у структурі економіки класифікуються як економічні зрушення. Під структурними зрушеннями О. Красильников розуміє будь-яку суттєву зміну внутрішньої будови економічної системи, взаємозв'язок між її елементами та законами, що призводить до зміни головних системоутворюючих якостей [24]. На відміну від структурних змін як кількісних характеристик структурні зрушення в економіці є якісними змінами взаємозв'язків між елементами економічної системи в розрізі вищезначених видів структур. Структурні зрушення є обов'язковим атрибутом розвитку будь-якої економічної структури, виступаючи як чинником, так і результатом її розвитку.

Висновки і пропозиції. У роботі досліджено поняття структури і визначено сутнісні характеристики понятійного апарату теорії економічної структури. З позицій системно-структурного підходу, що є основним методологічним принципом дослідження структури економіки охарактеризовано принципи дослідження організації і розвитку економічної системи, серед яких принцип цілісності, системності, структурності, ієрархічності. Обґрунтовано, що застосування цих принципів дозволяє отримати найбільш повне і цілісне уявлення про структуру економіки і, відповідно, визначити науково-обґрунтовані й ефективні важелі управління її розвитком.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Основні методологічні принципи дослідження структури економіки пропонується доповнити принципом стійкості для відображення особливостей її динаміки в умовах негативних впливів зовнішнього середовища, відповідно до якого виокремлюють стійкі та нестійкі економічні структури.

Обґрунтовано, що економічна структура є поліструктурним утворення, яке відображає внутрішню форму організації економічної системи і являє собою комплекс внутрішньо необхідних і стійких зв'язків між різними її структурними елементами – галузями, регіонами, типами власності, інституційними секторами, технологічними укладами (видами діяльності відповідно до рівня технологічності).

У роботі охарактеризовано поняття «структурні зміни» як зміни пропорцій між елементами економічної системи і «структурні зрушення» як якісні зміни взаємозв'язків між елементами економічної системи. Визначено їх зміст і роль в економічному розвитку.

Список використаних джерел

1. *Ігнатюк А. І.* Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання : монографія / А. І. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.
2. *Структурна* переорієнтація зовнішньої торгівлі у системі факторів економічного зростання : монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 652 с.
3. *Приходько Т.* Структурна трансформація економіки і стабільне економічне зростання / Моделі ендогенного зростання економіки України / за ред. М. І. Скрипниченко. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 576 с.
4. *Прушківська Е. В.* Еволюція концепцій структурування національної економіки / Е. В. Прушківська // Проблеми економіки. – 2013. – № 2. – С. 87–94.
5. *Щукін Б. М.* Структурні параметри економіки України в порівнянні з розвинутими країнами (з даних таблиць «витрати-випуск») / Б. М. Щукін, А. М. Куканова, Н. І. Шабранська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 12. – С. 17–24.
6. *Структурні* зміни та економічний розвиток України : монографія / [Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артёмова Т. І. та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України ; Ін-тут екон. та прогноз. – К., 2011. – С. 45–52. (696 с.)
7. *Берталанфи фон Людвиг.* Общая теория систем – критический обзор // Исследования по общей теории систем : сборник переводов / общ. ред. и вст. ст. В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. – М. : Прогресс, 1969. – С. 23–82.
8. *Згуровский М. З.* Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа / М. З. Згуровский, А. В. Доброногов, Т. Н. Померанцева. – К. : Наукова думка, 1997. – 222 с.
9. *Теплов Б. М.* О Максе Вертгеймере, основателе гештальтпсихологии // Вопросы психологии. – 1981. – № 6. – С. 116–132.
10. *Казинец Л. С.* О сущности и экономической природе показателей структуры / Л. С. Казинец // Вестник статистики. – 1976. – № 1.
11. *Казинец Л. С.* Измерение структурных сдвигов в экономике / Л. С. Казинец. – М. : Эконом., 1969. – 167 с.
12. *Новицький В. С.* Структурні перетворення промисловості та економічне зростання [Електронний ресурс] / В. С. Новицький. – Режим доступу : www.knu.gov.ua.
13. *Павловський М. А.* Стійкість економічної системи – необхідна умова стратегії економічного і соціального розвитку України / М. А. Павловський // Матеріали наукової конференції «Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку». – К. : НТУУ КПІ, 2001. – С. 296.
14. *Бачурин А.* Основные условия устойчивости экономики / А. Бачурин // Экономист. – 1998. – № 11. – С. 34–42.
15. *Yves Charbit; Arundhati Virmani* (2002). The Political Failure of an Economic Theory: Physiocracy, Population, Vol. 57, No. 6. (Nov. – Dec., 2002), pp. 855–883.
16. *Глазьев А.* Теория долгосрочного технико-экономического развития / А. Глазьев. – М. : Властелин, 1993. – 310 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

17. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: избранные труды / Н. Д. Кондратьев ; под ред. академика РАН Л. И. Абалкина. – М. : Экономика, 2002. – 767 с.
18. Colin Clark. The Conditions of Economic Progress / Colin Clark // The Economic Journal. – Apr., 1941. – Vol. 51, No. 201. – Pp. 120–124.
19. Экономическая теория: истоки и перспективы. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2006. – 999 с.
20. Блауг М. Путеводитель по «Капиталу» / М. Блауг // Экономическая мысль в ретроспективе. – М. : Дело, 1994. – С. 246–264.
21. Coase, Ronald H. The Institutional Structure of Production / Coase, Ronald H. // The American Economic Review. – Sep., 1992. – Vol. 82, No. 4. – Pp. 713–719.
22. System of National Accounts 2008 [Электронный ресурс] / [European Commission, International Monetary Fund, Organisation for Economic Cooperation and Development, United Nations, World Bank]. – Нью-Йорк, 2009. – p. 722. – Режим доступа : <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/sna2008.pdf>.
23. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
24. Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике : монография / О. Ю. Красильников. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2001. – 164 с.

References

1. Ignatiuk, A. I. (2010). *Haluzevi rynky: teoriia, praktyka, napriamy rehuliuвання [Sectoral Markets: Theory, Practice, Directions of Regulation]*. Kyiv: NNTS IAE [in Ukrainian].
2. Mazaraki, A. A., Melnik, T. M., Ekumenenko, V. V. et al. (2011). *Strukturna pereoriantatsiia zovnishnoi torhivli u systemi faktoriv ekonomichnoho zrostannia [Structural reorientation of foreign trade in the system of factors of economic growth]*. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
3. Prikhodko, T., Skrypnychenko M. (Ed.) (2007). *Strukturna transformatsiia ekonomiky i stabilne ekonomichne zrostannia. Modeli endohennoho zrostannia ekonomiky Ukrainy [Structural Transformation of the Economy and Sustained Economic Growth. Models of Endogenous Growth of the Ukrainian Economy]*. Kyiv: Institute of Economy and Forecasting [in Ukrainian].
4. Prushkivska E. V. (2013). Evolyutsiia kontseptsii strukturuvannia natsionalnoi ekonomiky [Evolution of the Concepts of the Structuring of the National Economy]. *Problemy ekonomiky – Issues of Economics*, 2, 87–94 [in Ukrainian].
5. Shchukin, B. M., Kukanova, A. M., Shabranskaya, N. I. (2010). *Strukturni parametry ekonomiky Ukrayiny v porivnyanni z rozvynutymy krayinamy (z danykh tablyts “vytraty-vypusk”) [Structural parameters of the economy of Ukraine in comparison with developed countries (from the data tables “cost-output”)]*. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini – Formation of market relations in Ukraine*, 12, 17–24 [in Ukrainian].
6. Geets, V. M., Shynkaruk, L. V. (Ed.), Artyomova T. I. et al. (2011). *Strukturni zminy ta ekonomichni rozvytok Ukrainy [Structural changes and economic development of Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Ludwig von Bertalanffy (1969). General theory of systems – a critical review. In V. N. Sadvovsky and E. G. Yudin (Ed.), *Investigations on the general theory of systems: Collection of translations* (pp. 23–82). Moscow: Progress [in Russian].
8. Zgurovsky, M. Z., Dobornogov, A. V., Pomerantseva, T. N. (1997). *Issledovaniye sotsial'nykh protsessov na osnove metodologii sistemnogo analiza [Investigation of social processes based on system analysis methodology]*. Kyiv: Naukova Dumka [in Russian].
9. Teplov, V. M. (1981). O Makse Vertgeymere, osnovatele geshtaltpsikhologii [About Max Wertheimer, the founder of Gestalt psychology]. *Voprosy psikhologii – Questions of Psychology*, 6, 116–132 [in Ukrainian].
10. Kazinets, L. S. (1976). O sushchnosti i ekonomicheskoy prirode pokazateley struktury [On the essence and economic nature of the structure indicators]. *Vestnik statistiki – Herald of statistics*, 1 [in Russian].
11. Kazinets, L.S. (1969). *Izmerenie strukturnykh sdvigov v ekonomike [Measuring structural shifts in the economy]*. Moscow: Econom. [in Russian].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

12. Novitsky, V. S. *Strukturni peretvorennia promyslovosti ta ekonomichne zrostantia [Structural transformation of industry and economic growth]*. Retrieved from www.kmu.gov.ua.

13. Pavlovsky, M.A. (2001). Stiykist ekonomichnoi systemy – neobkhidna umova stratehii ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy [Sustainability of the economic system is a necessary condition for the strategy of economic and social development of Ukraine]. *Materialy naukovoï konferentsii «Ukrayina na porozi XXI stolittia: uroky reform ta stratehiia rozvytku» – Materials of the conference “Ukraine on the threshold of the XXI century: lessons of reforms and development strategy”*. Kyiv: NTUU KPI [in Ukrainian].

14. Bachurin, A. (1998). Osnovnye usloviia ustoichyvosti ekonomiki [Basic conditions for the stability of the economy]. *Economist – Economist*, 11, 34-42 [in Russian].

15. Yves Charbit; Arundhati Virmani (2002). The Political Failure of an Economic Theory: Physiocracy, Population, Vol. 57, No. 6. (Nov. - Dec., 2002), pp. 855–883.

16. Glazyev, A. (1993). *Teoriia dolgosrochnogo tekhniko-ekonomicheskogo razvitiia [The theory of long-term technical and economic development]*. Moscow: Lord [in Russian].

17. Kondratiev, N. D., Abalkin L. I. (Ed.) (2002). *Bolshie tsikly koniunktury i teoriia predvideniia: izbrannye trudy [Large cycles of conjuncture and theory of foresight: selected works]*. Moscow: Economics [in Russian].

18. Colin Clark (1941). The Conditions of Economic Progress. *The Economic Journal*, 51, 201 (Apr., 1941), 120–124.

19. *Ekonomicheskaiia teoriia: istoki i perspektivy [Economic theory: sources and perspectives]*. (2006). Moscow: Faculty of Economics, Moscow State University, TEIS, 999 p.

20. Blaug, M. (1994). *Putevoditel po «Kapitalu» [Guide to “Capital”]*. *Ekonomicheskaiia mysl v retrospektive [Economic thought in retrospect]*. Moscow: DELO [in Russian].

21. Coase, Ronald H. (1992). The Institutional Structure of Production. *The American Economic Review*. 82, 4 (Sep., 1992), 713-719.

22. System of National Accounts 2008. [European Commission, International Monetary Fund, Organisation for Economic Cooperation and Development, United Nations, World Bank]. NY, 2009, 722. Retrieved from <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/sna2008.pdf>.

23. Varnaliy, Z. S. (2007). *Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorytety [State Regional Policy of Ukraine: Peculiarities and Strategic Priorities]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

24. Krasilnikov, O. Y. (2001). *Strukturni podiyi v ekonomitsi [Structural Events in Economics]*. Saratov: Saratov University [in Russian].

Ходжаян Алла Рубенівна – аспірантка, Державний науково-дослідний інститут інформатизації і моделювання економіки (б-р Дружби Народів, 38, м. Київ, 01103, Україна).

Ходжаян Алла Рубеновна – аспірантка, Государственный научно-исследовательский институт информатизации и моделирования экономики (б-р Дружбы Народов, 38, г. Киев, 01103, Украина).

Khodzhaian Alla – PhD student, State Research Institute of Economic Informatization and Modeling (38 Druzhby Narodiv Blvd, 01103 Kyiv, Ukraine).

E-mail: khodzhaian@gmail.com